

senzweig: BRIEFE UND TAGEBÜCHER. 1918–1929. Szerk. Rachel Rosenzweig és Edith Rosenzweig-Scheinmann. DER MENSCH UND SEIN WERK 2. Nijhoff, Hága, 1979. 826. (Lásd továbbá: Bíró Dániel: MARTIN BUBER DIALÓGUS FILOZÓFIÁJA. In: Buber: ÉN ÉS TE. 165–177. – Somlyó Bálintnak a párhuzamért köszönetet mondom.)

21. A harmadik és a többesség kérdése már felmerül a TELJESSÉG ÉS VÉGTELEN című műben is, de ott jelentősége lényegesen korlátozottabb (az egyetemes emberiség kérdését veti fel, de nekem nincs hozzá közvetlen viszonyom). Tengelyi László: ÉLETTÖRTÉNET ÉS SORSESEMÉNY. Atlantisz, 1998. 229–239.; Tengelyi: TAPASZTALAT ÉS KIFEJEZÉS. 247–251.; Bokody: LÉVINAS ÉS A POLITIKAI. 79–84.

22. Lévinas: AUTREMENT QU'ÊTRE OU AU-DELÀ DE L'ESSENCE. 246.

23. Lévinas: i. m. 248.

24. Simon Critchley: THE ETHICS OF DECONSTRUCTION. Blackwell, Oxford, 1992. és Pascal Delhom: DER DRITTE: LÉVINAS' PHILOSOPHIE ZWISCHEN VERANTWORTUNG UND GERECHTIGKEIT. Fink, München, 2000.

25. Lévinas: AUTREMENT QU'ÊTRE OU AU-DELÀ DE L'ESSENCE, 18., első lábjegyzet; 21., első lábjegyzet; 53., első lábjegyzet; 66., második lábjegyzet; 84., első lábjegyzet; 130., első lábjegyzet; 202., első lábjegyzet; 231., első lábjegyzet; 234., első lábjegyzet.

26. Lévinas: i. m. 21., első lábjegyzet.

27. Lévinas művészetkonceptiójának recepciója, kevés kivételtől eltekintve, ilyen történet. Lásd: Bokody Péter: AZ ERŐS ÉS A GYENGE. Lévinas művészetfelfogásának recepciójáról és az életmű lehetséges irányairól, *Partitúra* 2/1 (2007). 69–77.

Vattamány Gyula

„LEGMÉLYEBB BUGYRAIMBAN”

Ál-Alexandriai Euszebiosz, az ördög, a pokol és a zsidók¹

Egy bizonyos „Notariosz” János, nem tudni, pontosan mikor, és azt sem tudni, hogy hol, feljegyez egy történetet, melyben egy ötödik századi – állítólagos – alexandriai pátriárka, Euszebiosz útját írja le a püspöki trónig, és természetesen a beiktatásáról is hírt ad. A történet maga a monasztikus idill, sőt afféle monasztikus hősi ének.

Euszebiosz ugyanis a kegyesek közül is a legkegyesebb volt („*euszebesztatosz*”: PG 86.1.298), akit az Ég az összes szerzetesi erénnyel megáldott: ismert gyógyító és démonűző volt, és bírta a SZENTÍRÁS magyarázatának kegyelmi ajándékát is. Híre eljutott egészen Kürilloszig, az alexandriai pátriárkáig, aki elment, hogy meglátogassa őt „*a hegyen*” („*en té orei*”) – ahol aztán hasznos diskurzust folytattak a szerzetesi életről (PG 86.1.300). Telt-múlt az idő, és elközelített Kürillosz halálának órája. Az öreg püspök odahívta halálos ágyához Alexandria papjait és az összes magas rangú hivatalosságot, és kijelentette nekik, hogy ő bizony Euszebioszt tartaná a legalkalmasabb utódjának: szeretné, ha még megláthatná a beiktatását. Ezután a jól ismert „vonakodás” toposz következik: mikor a papok és a hivatalosságok felkérlik Euszebioszt, hogy ugyan fogadná el a felajánlott tisztséget, Euszebiosz ellenáll, mondván, hogy neki a pusztában kell maradnia, sőt a biztonság kedvéért elmenekül egészen Thébáig. Ott azonban menyeyei hangot hall, mely visszahívja őt Alexandriába. Mikor egy második küldöttség is érkezik érte, Euszebiosz már enged nekik (PG 86.1.301): elviszik Kürilloszhoz, aki fel-

szenteli őt – Kírilloosz ezután már békében távozik az élők sorából, Euszebiosz pedig (ezek szerint Kr. u. 444-ben) alexandriai pátriárka lett. A történet szerint hét évig töltötte be ezt a hivatalt.

Ettől az Euszebiosztól összesen huszonkét beszéd maradt ránk, melyeket több nyelvre – egyebek között latinra, örményre, grúzra, arabra és óslávra is – lefordítottak, és igen nagy népszerűségnek örvendtek. Olyannyira, hogy a nyolcadik században keletkezett SACRA PARALLELA című florilégiumban, melyet a palesztinai Mar Saba kolostorban állítottak össze (az sem kizárt, hogy maga Damaszkuszi Szent János volt a szerkesztő), számos szakaszt kivonatolnak és idéznek is belőle.² Mindez azt jelenti, hogy Alexandriai Euszebiosz beszédei Kr. u. 444 és nagyjából Kr. u. 750 között keletkezettek.

Nem vagyunk tehát bizonyosak a keletkezési időben (bár néhány támponttól még szólni fogok), ám az teljesen bizonyos, hogy a fenti történet hőse, a kora középkori bizánci szerzetesi ideál, Alexandriai Euszebiosz *sohasem létezett*, és ezért nem írhatott és nem is mondhatott el az égvilágon semmit sem. Kírillooszt ugyanis a megrögzött monofizita, Dioszkorosz követte Alexandria püspöki székében – igaz (nyilván nem véletlenül a fiktív Euszebioszhoz hasonlóan), éppen hét évig maradt tisztségében, ugyanis a khalkedoni zsinat letette őt hivatalából a 449-es epheszoszi zsinaton tanúsított magatartása (leplezetlen hatalmi törekvései és a pápának való ellenszegülése) miatt.³ Vagyis a későbbiek folyamán valaki (vagy valakik köre) szerette volna még az emlékét is eltörölni szegény Dioszkorosznak, mikor egy maga/maguk alkotta történetben helyette egy fiktív hőst, Euszebioszt ültetett/ültettek a püspöki trónra.

Arról, hogy kiknek és mikor is állhatott érdekében megszőni ezt az alternatív történelmi szálat, természetesen megoszlanak a vélemények – az persze bizonyos, hogy düofiziták, vagyis khalkedoniánus (azaz nem monofizita) szerzők állhatnak a háttérben. A dátummal kapcsolatban két vélemény látott eddig napvilágot: az egyik szerint VI. századi produktumról van szó,⁴ a másik szerint inkább VIII. századiról.⁵ Mindkét vélemény mellett szólnak nyomós érvek, nehéz lenne közöttük dönteni. Egy tényező mégis inkább a korábbi eredet mellett szól: nevezetesen az, hogy „Euszebiosz” egyáltalán nem foglalkozik a VIII. század talán legfontosabb teológiai problémájával, mégpedig az ikontisztelet kérdésével. Márpedig a VIII. századi Alexandria az egyik melegágya a népi teologizálás ama termékeinek, melyek zsidók által megszentelteleníteni vágyott, vért és egyéb tartalmú levét (legfőképpen vizet) eresztő, csodatevő ikonokat és az ezek láttán megtérő zsidókat vizionálnak.⁶ Sajnos, ez nagyszerűen retorizálható téma, amit azonban (a még saját korának viszonyaihoz mérten is szélsőségesen zsidóellenes) „Euszebiosz” – az ikontisztelet összes kérdésével együtt – teljesen elhagy.

A dátum problémájánál fontosabbnak találok azt a képet, amelyet az áleuszebioszi művek festenek koruk Alexandriájáról – és ami igazán érdekes, az az, hogy ez a kép ugyanúgy jellemző lehetett a VI., mint a VIII. században. Ebben a krisztianizált kora középkori világban szilárdan tartotta magát a csillaghit, vagyis az az elgondolás, hogy minden embernek megvan a maga csillaga (PG 86.1.453), valamint az a hiedelem, hogy a Hold képes állattá változni... (természetesen „Euszebiosz” erélyesen kikel e babonák ellen: PG 86.1.453–456). Fennmaradtak a Nap-kultusz egyes elemei, sőt életben maradt a madárjósítás, valamint az esőmágia gyakorlata is (PG 86.1.453–456). A vásárnapi szabadnapon a köznép a köztereken a „kithaira”, a hárfá, a „tümpanon” és a fuvola muzsikájával szórakoztatta magát, miközben a dallamot együtt füttyülték a zenésszel. Nagy tömeget vonzottak a táncosnők is, akik jellegzetes mozgásukkal, zenei produkciójukkal valóban vonzó látványt nyújthattak – és bizony egyet kell hogy értsek Mac Coullal, aki szerint Alexandria bizonyára „*vidám hely lehetett*”⁷ vasárnaponként.

A pogány babonák és a népi játékok mellett azonban létezett a keresztény híveknek egy olyan csoportja is Alexandriában, akiket ál-Euszebiosz „*judaizálók*”-nak nevez – és akik (a mai kutatás szerint) bizonyára jelen voltak a városban a VI.-tól a VIII. századig folyamatosan. Rejtélyes szerzőnk rövid leírása alapján ezek a keresztények megtartották a szombatot és az „újhold”-akat, és feltehetően együtt ünnepelték a páskát a zsidókkal (PG 86.1.353–356). Hasonló szokásokról adnak hírt a 692-es trullói zsinat kánonai:⁸ a 11. kánon megtiltja – többek között a papoknak (!) –, hogy kovásztalan kenyeret egyenek, vagy baráti kapcsolatot ápoljanak zsidókkal, hogy velük gyógyíttassák magukat, vagy gyógyszert fogadjanak el tőlük, vagy hogy velük együtt vegyenek rituális fürdőt. Egy másik kánon (a 65.) az „*újholdak*” megünneplését tiltja, a 33. és a 99. pedig arméniai judaizáló papokról tud.⁹ A VI. századi ál-Kaiszarosz – mint azt már említettem – pedig a kor judaizáló keresztényeinek teológiai nézeteiről is beszámol: szerinte ezek úgy vélték, hogy „*a zsidók városa újra felépül, és a Templom helyreállítatik, valamint hogy [a zsidók] újra visszanyerik törvény szerinti ünnepeiket*”, sőt – a RÓMA 11,25 alapján – a vég idején üdvözülni fognak.¹⁰ A pogány-keresztényeknek ez a csoportja, akik önnön létükkel látszottak elmosni az akkori ortodox keresztény világlátomás identitáserősítő belső határait, már önmagában is elegendő lehetett ahhoz, hogy radikális retorikai teljesítményre sarkallja a kor véleményformálóit – akik közé ál-Euszebioszt is sorolhatjuk.

Miként a korábban említett és idézett szerzőknél, nála is aránytalanul nagy szerepet kap a zsidóellenes polémia – a fejlett satanológiával egyetemben. Az ördög – a mindenkorai keresztény hagyománynak megfelelően, csak éppen itt részletesen is bemutatva – klasszikus „outsider” figura, a „kivülvalóság”, a gonoszság emblémája: Krisztus és az emberiség kérelmelhetetlen és örökös ellensége, aki gyönyörködik az emberi szenvedésben, pusztulásban. Még a pokol is jobb nála – a pokolba szorulni látszott némi belátás, sőt talán némi lelkiismeret is –, mivel ő nem tartaná helyesnek Krisztus alvilágba zárását (az áleuszebioszi korpusz – az apokrif NIKODÉMUS EVANGÉLIUMA második részével együtt – az első egyházi szövegek között van, melyek hírt adnak Krisztus pokolraszállásáról). Nos tehát, ezzel az ördöggel hozza szoros kapcsolatba „Euszebiosz” a zsidókat. Megfordítja például a klasszikus zsidó mitológiai *axis mundi* pólusait: szerinte a zsidókkal nem Isten kötött szövetséget, hanem maga az ördög, aki – akárcsak Isten a héber BIBLIÁ-ban – meg tud „emlékezni” erről a szövetségről, mikor Krisztus meggyilkolásán mesterkedik.¹¹ Egy régi toposz messzemenő konzekvenciáit is levonja: a Sínai-hegy lábánál bikaborjút imádó zsidók az ördög régi barátai, az ő „kedvesei” (másutt szolgál, sőt „elvbarátai”, egyebütt a zsidók az ördög gyermekei [utalás JN 8,44-re]), akiket korporálisan, „*teljes teljességükben*” („*pan to pléthosz tón iudaión*”) küldött hadba azért, hogy Krisztus életét elvegyék. Az ördög – a pokol megfogalmazása szerint – abban a hitben él, hogy amennyiben legyőzi Krisztust, ő maga fog uralkodni a világon – a zsidókkal egyetemben...

Az ördög azonban kudarcra van ítélve: ugyanis amennyiben győz, Krisztus alászáll a pokolra, ahonnan kiszabadítja a régi időkben odakerült embereket (magukat a prófétákat és az ósatyákat is!), utána azonban „megkötözi” az ördögöt és a szolgálait, a zsidókat is, és letaszítja őket az alvilágba... Egy másik beszédben úgy vélekedik „Euszebiosz”, hogy a pokol bosszút fog állni a zsidókon, amiért „*krisztusgyilkosság*”-ukkal őt Krisztus foglyává tették, aki aztán elrabolta az ő „*kincseit*”. „Euszebiosz” szerint a pokol így forral bosszút: „*Ne leljen nyugalmat a héberek közül senki sem, aki Krisztus ellen nyújtotta ki a kezét, engem pedig fogollyá tett! Mert ha ezek nem szóttek volna ármányt az Úr ellen, akkor nem szenvedtem volna el ezt. Amikor majd befogadom őket, leviszem őket a legmélyebb bugyromba,*

ahol az ő atyjuk, az ördög is van, az örök tűzbe és a féreg nem szűnő (gyötrésébe) bezárva: hogy megtanulják, hogy ne harcoljanak a dicsőség Ura ellen, hogy ne szóljanak az Isten ellen igaztalanságot, és hogy ne emeljék fel az önhietség szarvát.”¹² E szakaszok – mindeddig példa nélkül az egyházi irodalomban – örök kárhózzal fenyegetik meg a zsidókat. (Hol van már a zsidókat ugyancsak démonizáló Aranyaszájú Szent János töprengése azon, hogy a zsidók végül mégis „felvételnek”, vagy az újabb fokozatot jelentő ál-Kaiszarosz, aki elvitatja ugyan a zsidók üdvtörténeti relevanciáját, de az üdvösségükkel nem foglalkozik...!)

Ez utóbbi gondolat, vagyis az, hogy az Isten elleni vétük és „krisztusgyilkosságuk” miatt megtorlás lesz a zsidók osztályrésze, valamint az a tény, hogy a szerző párbeszédes előadásmódot alkalmaz szinte minden művében, a dramatizálás egyik fontos aspektusáról árulkodnak (ráadásul a párbeszéd alakulása erősen emlékeztet Szophoklész dramaturgiájára, aki a feszültség fokozásaképpen egyes beszédrészleteket erősen felgyorsít, olyan módon, hogy egyre rövidebb feleletek váltják egymást). A párbeszédes előadásmód – itt – ugyanis egyfajta kétosztatú világlátomás megnyilatkozásának tekinthető, a változó befogadói igényeknek megfelelő leegyszerűsítő retorika része. A „krisztusgyilkosságot” kárhózzal büntető Isten pedig a görög tragédiák „Zeusz kolasztész”-ére („bosszúálló Zeusz”-ára), az egész jelenet pedig a bosszútragédiák *nemeszisz* elemére emlékeztet, mely során a tragikus hős bűne nyomán felbillent természeti rend újra egyensúlyba kerül. Ez a tény ugyancsak a kor emberének rendigényére, a világ átláthatóságának vágyára irányítja a figyelmet. Tragikus tény ugyanakkor, hogy míg Aranyaszájú Szent János még a zsidók „*idők végezetéig*” tartó „*büntetésében*” látta a bosszúállást megvalósulni, de a vég idején azért mégiscsak „engedi” őket – a RÓMA 11,25-re hivatkozva – üdvözülni, addig ez a VI. századi új-khalkedoni szerző a keresztény teologizálás és a hellén gondolkodási sémák sajátos elegyéből származó elképzelés végső következtetéseit is levonja: az Isten nemcsak a „végidőig”, hanem örök időkre lemondott a „zsidók”-ról, a pokol legmélyebb bugyrait fenntartva nekik.

Az alább közölt homíliák (különösen az első) irodalomtörténeti (vagy filológiai) „értéke” két okból is jelentős. Először is, az első homíliát feltehetően már igen korán – ha elfogadjuk a korai eredetet, akkor már a VI. században – lefordították latinra.¹³ A latin szöveg azután – akárcsak a görög – széles körben elterjedt: ez a fordítás fontos nyelvi adalékokkal szolgálhat a filológiai kutatások számára. Másrészt – különösen is az első mű – szembeutói kapcsolatot mutat az apokrif NIKODÉMUS EVANGÉLIUMA második, vagyis feltehetően az V–VI. század fordulóján keletkezett, későbbi szakaszával:¹⁴ abban is, miként az alább közölt homíliában, Krisztus pokolra szállása a fő téma, ahonnan aztán kiszabadítja a régmúlt időkből ott maradt foglyokat: Ádámot, az összes pátriárkát és a prófétákat – egyszóval az ótestamentumi szenteket. Egy különösen is fontos – és sajnos, azt kell mondjam, rendkívül eleven, már-már tetszetős – részletben pedig a Sátán és a megszemélyesített Pokol párbeszédét olvashatjuk, melynek során azon vitáznak, hogy bezárják-e Krisztust az alvilágba... A Pokol – mondhatni – Krisztus pártjára áll, hiszen félti „*kincseit*”, míg a Sátán véghezviszi kamikazeakcióját, minek jutalmául ő maga kerül az ótestamentumi szentek helyére. A párbeszéd egyes részletei gyakorlatilag szó szerint megegyeznek első homíliánk egyes szakaszaival (többek között az a részlet, melyben az ördög „*az én régi népem*”-nek nevezi a zsidókat). Most már csak az a kérdés – és ez mindmáig kérdés maradt –, hogy vajon milyen irányú kapcsolat mutatható ki a homília és az apokrif evangélium között. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy mindkét mű ugyanattól a szerzőtől származik – de egy alaposabb kutatás nélkül erről természetesen semmi biztosat nem lehet állítani.

Az Ördögről és a Pokolról¹⁵

Helyes lesz, szeretteim, ha ma visszatérünk a tegnap elmondottakra, és megnézzük azt az egyezséget, melyet az Ördög és a Pokol kötött a zsidókkal az Úr ellen.

Mikor meghallotta az Ördög, hogy az Úr ezt mondja: „Szomorú az én lelkem mindhalálíg”,¹⁶ úgy vélte, hogy a haláltól rettent meg, és megijedt a kereszttől;¹⁷ és elfutva a Pokolhoz: „Pokol testvérem! – ezt mondta neki –, készüljünk fel a gonosz napra, te és én; készíts nekem biztos helyet, ahová bezárhatjuk azt, akit Jézusnak mondanak, akiről János és a próféták azt mondják, hogy eljön, és kihajít bennünket. Íme, elkészítettem ellene a halált: már előkészítettem a szegyet, kiköszörültem a lándzsát, összekevertem az ecetet és az epét, a zsidókat mint az én nyilaimat ráirányoztam, az ő tanítványát pedig árulásra készítettem. Most már csak te vagy hátra, hogy felkészülj az ő befogadására, mert két napja maradt már csak hátra, aztán elviszem őt neked.

Sok gyötrelmet hozott ő rám a földön, és megharagított engem; sok edényt¹⁸ rabolt el tőlem; akiket én halálba küldtem, azokat ő egy szavával meggyógyította; kiknek én a végtagjait megbénítottam, azokat ez a beszédével feloldozta, és megparancsolta nekik, hogy fekvőalkalmatosságukat emeljék vállukra. Másokat megvakítottam, elzárva tőlük a világosságot, és gyönyörködtem bennük, mikor folyton falakba ütköztek, vízbe estek, összemocskolták magukat; de ez eljött – hogy honnan, azt én nem tudom –, és mindent az ellenkezőjére fordított, és egy szavával visszaadta a szemük világát. De még a születésétől fogva vak is rögtön felpillantott, mikor sárral és vízzel gyógyította, és megparancsolta neki, hogy merítkezék meg a Siloám tavában (Jn 9,1–7). És aztán, nem találva helyet, ahová menjek, magam mellé vettem a szolgálmat, és tőle távol telepedtem le, és mivel találtam egy szép fiatalembert, bementem abba, és benne laktam. Hogy hogyan, én azt nem tudom: de odajött (Jézus), és felszólított, hogy menjek ki onnan. És mikor kimentem, és nem találtam helyet, ahová mehetnék, megkértem, hogy hadd vegyem birtokba a disznonyját. És mikor belementem a disznonyájba, vízbe fojtottam őket (Mk 5,1–17). És amikor egy előljáró egyszülött lánya meghalt, és miután a sokat szenvedett leánya a szüleinek sok-sok fájdalmat okozott, és gyönyörködtem abban, ahogyan sírnak és kínlódnak, és a többi ember is siratja a gyermeket, és nagy fajveszélés van – hogy honnan (került elő), nem tudom, de – (akkor) a szavával feltámasztotta (a gyermeket), és visszaadta őt az anyjának (Mk 5,22 skk). És egy nő is, akit én kaparintottam meg: miután már tizenkét éve szenvedett a testéből szivárgó vérfolyásban, mikor meglátta (Jézust), rögtön odarohant hozzá, és csak a ruhája szegélyét érintette meg, amitől azonban tüstént megszűnt a vérfolyása (Mt 9,20 skk). És magamra maradtam, és nem mertem csatába bocsátkozni ellene, hanem felkeltem, és elköltöztem azokból a tartományokból, ahol ő járt. Elmentem hát Szíria vidékeire, pontosabban Kánaánba,¹⁹ és találtam ott egy szép leányt, és beléköltöztem, és folyton veszélybe sodortam: egyszer tűzbe vettem, máskor hegyről vettem le, vagy éppen folyóba dobtam, és nagy gyönyörűségemet leltem benne, hát még akkor, amikor az anyja búslakodott és szenvedett miatta. Hogy hogyan, azt én nem tudom, de eljött Jézus abba a tartományba, és ott időzött. És amikor tudomást szerzett róla a leány édesanyja, tüstént odaszaladt hozzá, és beszélt neki a lányáról, ekképpen: »Uram, Dávid fia, könyörülj rajtam! Az én leányom az ördögtől gonoszul gyötörtetik.«²⁰ Jézus azonban egy szót sem szólt hozzá. Ekkor azt gondoltam, hogy biztosan nem foglalkozik a kánaániakkal, így azok az enyémekek lehetnek. De megint elébe járult a nő, és így kérlelte őt: »Uram, Dávid fia, könyörülj rajtam! Az én leányom az ördögtől gonoszul gyötörtetik.« Jézus pedig ezt mondta a nőnek, mikor odafordult hozzá: »Ó, asszony, nagy a te hi-

ted. Legyen neked a te akaratom szerint.«²¹ És még csak nem is ment el ahhoz a lányhoz, hanem megadta az asszonynak a hatalmat, hogy engem kiűzzön belőle.

Miután kijöttem a leányból, és láttam, hogy Jézus még ott időzik, elmentem Bethániába. Mikor ott találtam Lázárt, az ő barátját, és láttam, hogy hosszú az út (Bethániáig), és ki akartam őt fárasztani, elraboltam Lázárt, és levittem őt hozzád, Pokol testvérem. És megnyugodtam, mert azt gondoltam, hogy többé nem lesz képes tőled rabolni. De amikor eltelt négy nap, hogy hogyan, nem tudom: talán álomba szenderedtél, vagy mással voltál elfoglalva, de elrabolta Lázárt tőled (JN 11,1–44).”

Erre így felelt a Pokol az Ördögnek: „Hát ő az, aki akkor elrabolta Lázárt? Mert ha ő az, akkor könyörülj rajtam, és ne hozd őt ide! Hiszen ő hatalmas, mert akkor az ő hangja rivallt rám, és ő fosztott meg a hatalamtól. Az ő hangját nem voltam képes elviselni, és most azt parancsolod, hogy őt zárjam be ide? Távol legyen, könyörülj rajtam, nem vagyok képes fogva tartani őt! Ha ez idejön, azokat is kiveti innen, akik most itt vannak. Testvérem, én megrohasztottam Lázár testét, és négy napig tartottam azt biztonságban. Már kezdett bűzleni, már oszlásnak indultak a testrészei, teljességgel uralmam alatt tartottam; és amikor ez (a Jézus) odajött az ajtó elé, és megszólította Lázárt: »Jöjj ki«, és ez a már bomlófélben levő Lázár úgy ugrott ki az én mélységeimből, mint az oroszlán, mely a barlangjából kirent a zsákmányra; vagy mint a sas, úgy repült ki, minden gyengeséget maga mögött hagyva egy szempillantás alatt. Ezt a Jézust én bezárni nem tudom.»²²

Azt válaszolta neki az Ördög: „Te gyáva, nyúlszívű, kishitű; rám már annyi bajt hozott (Jézus), mégsem menekültem ki a világból; te viszont csak egy csapást szenvedtél el tőle, és mégis így megijedtél? Én már annyit szenvedtem miatta, mégsem szüntettem meg hadakozni az emberek ellen. Hanem amikor láttam, hogy a külső testi betegségeket meggyógyítja, hozzáfogtam, hogy az emberek lelkét tegyem tönkre a munkáimmal. Mikor találtam egy Máté nevű ifjút, pénzsóvárságot plántáltam a szívébe, és így hatalmamba kerítettem őt, és vámszedővé tettem őt az útkereszteződés mellett. És amikor már annyira hallgatott rám az ifjú, hogy mindenkit megkárosított, kifosztott és megfosztott minden reménytől, arcul vert és ütlegelt mindenkit, és felzabálta, elitta mások vagyontát, az én szolgálommá lett, én pedig örültem annak, hogy ilyen jól célba értek a terveim. Nagy vagyont gyűjtött; és amikor már megbízható munkássá tettem, aki jól teljesíti az akaratomat a vámszedőhelyen, hogy honnan jött, én nem tudom, de odajött, és azt mondta az ifjúnak: »Kövess engem!«²³ Ezzel a szóval elhívott Máté, és rögtön felkelt, otthagya a vámszedőhelyet, és elhagyta a vagyont is, melyet nagy fáradtsággal gyűjtött össze. De a szüleinek sem szólt, hanem csak meghallotta a (Jézus) hangját, és tüstént követte őt, és a tanítványává lett. Ezt látva nagyon elkeseredtem, mert egy ilyen szolgától fosztott meg engem. De mégsem szüntettem meg viaskodni ellene; azt gondoltam ugyanis, hogy a (Máté) ifjúságát kedvelte meg, és azért rabolta el tőlem az ifjút.

Tehát felkeltem, és elmentem Jerikó határába. És mikor találtam ott egy apró kis emberkét, kinek neve Zákeus volt, és bementem abba, egy vámszedőhelyre állítottam őt: ő vigasztalt meg engem a Máté miatti szomorúságomból. Úgyhogy megnyugodtam, mert úgy gondoltam, hogy ezt már nem rabolja el tőlem, mert hát igen formátlan és apró volt. Hogy honnan jött oda, én azt nem tudom, de egy sokasággal együtt odajött (Jézus): Zákeus pedig, mivel kicsiny volt, és nem látta, ki is volt az, aki arra járt, felmászott egy fügefára, de Jézus azonnal feltekintett a fára, és mikor meglátta őt, így szólt: »Zákeus, hamar szállj alá!«²⁴ És örömmel fogadta Jézust, és mikor elment, mindenkinek négyannyit adott vissza, mint amennyit kizsarolt tőlük, valamint a saját va-

gyonának a felét odaadta a szegényeknek. Jézusnak barátjává lett, nekem meg az ellenségemmé. Mivel pedig már nem találtam helyet, ahová elmehetnék (mert mindenki, aki az enyém volt, hozzá futott), a bűnösök értelmét elhomályosítva beszéltem, és így érveltem: »Gyorsan vétkezettek, sose álljatok ellen a gyönyörnek, és ne szűkölködjetek a földi javakban.« Ezeket és még ezekhez hasonlókat mondvá meggyőztem őket, hogy vessék meg saját lelküket, és hogy a gonoszság gyönyörében henteregjenek. Jézus viszont ezzel ellenkezően kezdett beszélni: a bűnösöket megvigasztalta, és meghirdette nekik a mennyek országába való megtérést, a bűnök bocsánatát, az adósságok elengedését, és így szólt mindenkire: »Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és meg vagytok terhelve, és én nyugalmat adok nektek.«²⁵ És mindenkit magához vont, mindenki őhozzá menekült.

Amikor aztán nem találtam helyet, ahová elmenjek, akkor megemlékeztem az én régi barátaimról, és felkelve, elmentem az én kedveseimhez, a zsidókhoz, akiket már kezdettől fogva arra tanítottam, hogy borjút imádjanak. Megemlékeztem a szövetségről,²⁶ melyet velem kötöttek: és mikor elmentem hozzájuk, felingereltem őket és az ő véneiket (Jézus) ellen, és a zsidók teljes sokasága²⁷ felkészült ellene. Te tehát egyáltalán ne félj, csak készíts biztos helyet, ahová bezárjuk őt.”

Válaszképpen pedig így szólt a Pokol az Ördöghöz: „Nem hallgatom tovább gonosz szavaidat, melyeket róla mondasz: hagyd őt békén, ne akard idehozni, nem vagyok képes befogadni őt. Hát mi közöd van neked őhozzá? Mi köze az agyagedénynek a kemencéhez? Az agyagedény összetörik és szétporlad. Annyit ártott már neked, annyi javadat elrabolta – amint mondod: vámszedőket, paráznákat, csalókat –, és nem mertél a színe elé állni, egy szót sem mertél szólni. Most meg idevezeted őt, hogy az én reményemet is elvegye, és olyan reménytelenné tegyen, mint te vagy? Ha ez nem az Isten Fia volna, nem tett volna ilyen csodákat; ha csak ember volna, nem tudta volna a testi kínokat meggyógyítani, és a vámszedők meg a bűnösök szívét sem tudta volna megtérésre és megfordulásra indítani. Hát éppen te mondtad el nekem, hogy egyetlen szavával véghezvitte, hogy a vámszedő elhagyja a hivatalát és a vagyonát, és kövesse őt! Te nem mertél a színe elé állni, nekem meg azt parancsolod, hogy zárjam be őt? Jól tudom, hogy mit mondanak a próféták róla, akiket én tartok bezárva, hogy milyen örömmel várják őt. Én tudom, hogy milyen örömhírt hirdetett róla maga János is, mikor eljött, úgyhogy félek befogadni őt ide.”

Azt mondja neki az Ördög: „Ezek mind hazudnak, hogy téged félelemben kergessenek.” Azt mondja neki a Pokol: „No de a rád vonatkozó dolgokról, amiket előre megmondtak, nem hazudtak: mert éppen azt cselekedte veled az, akit Jézusnak mondanak, amit a próféták előre megmondtak. És tessék, te bevallottad ezt nekem, éppen rád valának azok a szavak, amiket elmondtak, és most még énelőttem nevezed őket hazugnak?” Azt válaszolja neki az Ördög: „A te hatalmas erőd és kongó bendőd, melyet senki sem tud jóllakatni, ne tudna még egy embert befogadni?” Azt válaszolja neki a Pokol: „Ne fecsegi hát! Mindenki elhagyott téged, és őhozzá menekült. Világos, hogy te meg el akarsz engem hagyni, és az ő barátjává akarsz lenni.” Így felel neki az Ördög: „Az egész világot elnyelted, és mégsem mondtad: »Elég.« Ábrahámot, Izsákot, Jákobot és az összes prófétát befogadtad, és mégsem féltél, és most egyetlen ellenségem miatt ekkora félelem fog el, és nem akarod őt befogadni? Én meg vagyok győződve arról, hogy ez (csak) egy ember, aki fél a haláltól: most ugyanis, mikor megtudta, hogy eljött a halála órája, a haláltól félve és elszomorodva azt mondta: »Szomorú az én lelkem mindhalálig.«”²⁸

Azt mondja neki a Pokol: „Én még nem láttam őt, és nem is akarom látni; de ha meghallgatsz engem, megmondom neked az igazságot, és jegyezd meg magadnak a szavaimat: mert csak színlelve beszél így, azért, hogy a színe elé kerülj, és még rosszabb legyen neked: és akkor jaj lesz neked, szerencsétlen! Csak rá akart téged szedni, mikor ilyen szavakkal élt; hagyd őt békén, és ne akarj hadakozni ellene.”²⁹ Ezt mondja neki az Ördög: „Erős szolgálaim vannak, és nem félek háborúzni vele. Vannak elvbarátaim, legfőképpen Annás és Kajafás és Júdás: ezek az én örököstársaim. Továbbá itt van még nekünk az összes többi zsidó, úgyhogy azt teszünk vele (vagyis Jézussal), amit csak akarunk; csak te fogadd be őt.” Azt válaszolja neki a Pokol: „Hát menj, és tégy úgy, ahogy akarsz. Vívj vele egy darabig, és ha legyőzöd őt, bezárjuk őt ide, és akkor te fogsz uralkodni a zsidókkal. De ha győzöl, eljön ide, és mindenkit kihajít innen, akiket bezártam, és akkor megkötöz majd téged és a szolgálidat, a zsidókat, és át fog adni nekem benneteket, és veletek együtt én is szerencsétlenné leszek.”

Ezeket hallva elment az Ördög a zsidókhoz, és felindította őket az Úr ellen: mikor mindannyian összegyűltek, tanácsot tartottak, hogy hogyan öljk meg őt. Az Úr pedig azon az éjszakán az Olajfák hegyén volt, a szabad ég alatt, a tanítványaival. És mikor tudomást szerzett az ellene szőtt tervről, azt mondta a tanítványainak: „Eljött az óra, hogy megdicsőüljön az Embernek Fia: virrasszatok és imádkozzatok, nehogy kísértésbe essetek.”³⁰

Itt bezárjuk a beszédet. És ha Isten méltónak talál majd bennünket, a beszéd többi részét majd egy másik napon meghallgatjuk. Krisztusnak, az Atyának és a Szent Léleknek dicsőség, örökkön örökké. Ámen.

A mi Urunk, Jézus Krisztus harmadnapi feltámadásáról (Részlet)³¹

Jézus Krisztus, a mi Urunk feltámadt a harmadik napon, életet ajándékozva a világnak. És íme, némelyek az őrségből elmentek a zsidókhoz, és ezt mondták: „Feltámadt a halottak közül Jézus, akit Krisztusnak mondanak.” És úgy válaszoltak a katonáknak az esztelen zsidók, hogy: „Miért nem őriztéték meg őt?” Erre a katonák: „Mikor ti fogságba vetettétek, ugyan mi hasznatok volt abból, hacsak nem a ti lelketek romlása? Ez ugyanis azt mondta, hogy nekem meg kell halnom és harmadnapon feltámadnom. És ezek be is teljesedtek, mikor nagy dicsőséggel feltámadt a halottak közül.” Felelnek nekik a kegyetlen zsidók: „Biztosan pénzt fogadtatok el a tanítványaitól, és kiadtátok nekik a testet.” És azt mondják a katonák: „Ti ekkora hitelenségben vagytok, törvényszegők? Nem hittetek neki, mikor azt mondta, hogy »meg kell halnom, és harmadnapra feltámadnom.«³² Jaj nektek, zsidók, mert most eljött, és nem hittetek neki, pedig azért jött, hogy beteljesedjék minden Írás, mely róla beszélt. Amikor pedig eljön az ő második eljövetelekor, mit fogtok tenni, törvényszegők? Hát hogyan lettünk volna képesek fogva tartani őt, mikor szinte halálra váltunk az ő dicsőségétől való félelmünkben?³³ Mikor ugyanis feltámadt, megrendült a föld azon a helyen az alapokig, és angyalok serege vette körül az ő isteni sírhelyét; és mikor eljött egy angyal, elgördítette a követ a sírhely bejárata elől.³⁴ És íme, kijött Jézus, mint vőlegény a hálószobából, és úgy ragyogott, mint a mécses világa. És hallottuk, amint az angyal azt mondta az asszonyoknak: »Ne féljete! Menjetek el, és mondjátok el a tanítványainak, hogy feltámadt a halottak közül, és íme, előttetek megy Galileába: ott meg fogjátok látni őt.« Íme, tehát Galileában van. Ha képesek vagytok rá, menjetek el, és fogjátok el őt.

Íme, megmondtuk nektek az igazságot, amit az angyaloktól hallottunk.” Mikor pedig a zsidók meghallották ezeket a szavakat, mintegy holttá váltak a félelemtől és a csapástól. És maguk között tanakodva elegendő pénzt adtak a katonáknak, és megkérték őket, hogy mondják azt, hogy „»a tanítványai eljöttek éjjel, és ellopták őt, miközben mi aludtunk«. És ha majd ez a helytartó fülébe jut, mi majd meggyőzzük őt, és így megszabadítunk a gondjaitoktól.”³⁵

Ó, törvénszegő zsidók, ki győzheti meg az egész világot? Jaj nektek, szerencsétlenek, mert gonosz tervet szőttetek, mert fiaknak hívatattok, de most kutyákká lettetek;³⁶ jaj nektek, kemény nyakúak és körülmetéletlenek, mert annak ellenére, hogy az Úr elhívott népe vagytok, farkasokká váltatok, és fogatokat az Isten bárányára fentétek, és az ő dicsőségétől elidegenedtetek. Jaj nektek, esztelenek, mert a poklot szerettétek és az örökké tartó tüzet. A pokol ugyanis, miután kimennek (tőle) azok, akik a kincsei közül valók, helyettük benneteket vár, ezt mondva: „Ne leljen nyugalmat a héberek közül senki sem, aki Krisztus ellen nyújtotta ki a kezét, engem pedig fogollyá tett! Mert ha ezek nem szöttek volna ármányt az Úr ellen, akkor nem szenvedtem volna el ezt. Amikor majd befogadom őket, leviszem őket a legmélyebb bugyromba, ahol az ő atyjuk, az ördög is van, az örök tűzbe és a meg nem haló féreg (gyötrésébe)³⁷ bezárva: hogy megtanulják, hogy ne harcoljanak a dicsőség Ura ellen, hogy ne szóljanak az Isten ellen igaztalanságot, és hogy ne emeljék fel az önhittség szarvát.”

Jaj nektek, szerencsétlen zsidók, mert a fényt elhagyva a sötétséghez ragaszkodtatok. Rólatok mondta Ézsaiás próféta: „Jaj azoknak, akik a világosságot sötétséggé teszik, s a sötétséget világossággá, akik a keserűt édesnek mondják, az édeset pedig keserűnek.”³⁸ Jaj lesz nektek, szerencsétlen zsidók, mikor rátekintetek a keresztre, amelyen az Urat megfeszítettétek, akit az egész világ imád, és aki a feltámadás napján és az ő második eljövetelekor eljön az ég felhőin, akire angyalok vigyáznak, és aki benneteket elítél.

Jaj nektek, zsidók, mert gonosz tervet szőttetek, hogy megöljétek a halhatatlant. Az pedig örökké él, de ti meghaltatok a hitetlenség miatt, és a boldog Pálra sem hallgatatok, aki azt mondja: „Krisztus váltott meg minket a törvény átkától, átokká levén értünk.”³⁹ Mi azonban, megelőzve a gonosz szívű és engedetlen zsidókat, a megigazulás napjának fényéhez jöttünk, és az Úr feltámadását örömmel fogadtuk.

Feltámadt hát a mi Urunk, Jézus Krisztus a halottak közül, és találkozott vele két asszony, mégpedig a Magdalai Mária és egy másik Mária, aki a Jézus anyja, és imádták őt. Mit mondott tehát? „Ne féljete, hanem menjete el – szól –, mondjátok el a tanítványaimnak és Péternek, hogy menjenek el Galileába, és ott meg fognak látni engem.”⁴⁰

Jegyzetek

1. Ez a tanulmány – és az itt közölt szövegegyüttes – egy nagyobb kutatási folyamat része, melyben a zsidók démonizálásának történetét és annak egzisztenciális hátterét igyekszem feltérképezni, különös tekintettel a II–XII. századig tartó görög nyelvű egyházi irodalomra. E

tanulmány elkészítését a Wesley Kiadó Kht. támogatta.

2. E. M. Jeffreys et al.: SACRA PARALLELA. In: THE OXFORD DICTIONARY OF BYZANTIUM. Oxford University Press, New York–Oxford, 1991. Vol. 3. 1826.

3. Erről lásd Vanyó László összefoglalóját: uő: AZ ÓKERESZTÉNY EGYHÁZ IRODALMA. Jel Kiadó, 1999. Vol. 2. 609–618.
4. G. Lafontaine: LE SERMON SUR LE DIMANCHE D'EUSÈBE D'ALEXANDRIE: VERSION ARMÉNIENNE ET VERSION GÉORGIENNE. In: *Le Muséon* 87 (1974). 23–44. Valamint korai szerzők, mint J. C. Thilo: ÜBER DIE SCHRIFTEN DES EUSEBIUS VON ALEXANDRIEN UND DES EUSEBIUS VON EMISA. Halle, 1832; Edward Kennard Rard: SERMO DE CONFUSIONE DIABOLI. In: *Modern Philology*, Vol. 2. No. 2 (1904. október). 261–278.
5. Leslie S. B. Mac Coull: WHO WAS EUSEBIUS OF ALEXANDRIA? In: *Byzantinoslavica* 60 (1999). 1., 9–18.
6. Lásd James Parkes összefoglalását. In: uő: THE CONFLICT OF THE CHURCH AND THE SYNAGOGUE. A STUDY IN THE ORIGINS OF ANTISEMITISM. Hermon Press, New York, 1974 (az 1934-es kiadás reprint változata). 291–294.
7. Mac Coull: i. m. 14.
8. A VI. századnál korábbi kánonok judaizálást érintő rendelkezéseiről a munka más részeiben szólok. Kétségtelen tény, hogy a III–IV. század fordulójától legalább a VIII. századig, korábban Elvirától Szíriáig és a fenti adatok alapján később Konstantinápolytól Egyiptomon át Arméniáig, folyamatosan jelen volt a birodalomban valamiféle judaizáló mozgalom.
9. A témával kapcsolatban lásd: G. Nedungatt–J. M. Featherstone: THE COUNCIL IN TRULLO REVISITED. Róma, 1995. 147. A kánonok szövegét lásd: Mansi: SACRORUM CONCILIORUM NOVA ET AMPLISSIMA COLLECTIO: IN QUA PRAETER EA QUAE PHIL. LABBEUS ET GABR. COSSARTIUS... ET NOVISSIME NICOLAUS COLETI IN LUCEM EDIDERE EA OMNIA INSUPER SUI IN LOCIS OPTIME DISPOSITA EXHIBENTUR. H. Welter, Párizs, 1901–1927. XI. 946., 958.
10. Pseudo-Kaisarios: DIE EROTAPOKRRISEIS (DIE GRIECHISCHEN CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER). Ed.: Rudolf Riedinger. Akademie-Verlag, Berlin, 1989. 200., 201.
11. Lásd AZ ÖRDÖGRŐL ÉS A POKOLRÓL című művét, amelyet alább közlök.
12. Lásd a KRISZTUS HARMADNAPI FELTÁMADÁSÁRÓL mondott prédikációban, amelyet alább közlök.
13. A latin szöveg egy IX. századi kéziratát 1904-ben közölte Edward Kennard Rand a fentebb már idézett művében (SERMO DE CONFUSIONE...).
14. Az apokrif NIKODÉMUS-EVANGÉLIUM-ot magyarul is olvashatjuk az Adamik Tamás szerkesztésében megjelent kötetben: CSODÁS EVANGÉLIUMOK. Telosz Kiadó, 1996. 117–140. A Sátán és a Hádész vitáját lásd a 136–137. oldalon. Az eredeti szöveget lásd: C. Tischendorf (szerk.): EVANGELIA APOCHRYPHA. Leipzig, 1876. Reprint: Hildesheim, 1966. 210–432. Az irat keletkezéséről lásd THE OXFORD DICTIONARY OF BYZANTIUM. Oxford University Press, New York–Oxford, 1991. Vol. 2. 1472.
15. A görög szöveget lásd: PG 86.1.384–406.
16. Mt 26,38.
17. Ugyanezzel a szakasszal kezdődik a Pokol és a Sátán párbeszéde a NIKODÉMUS-EVANGÉLIUM-ban is (20.1. [Adamik]).
18. Pál apostol gyakran nevezi az Istent szolgáló embert „edény”-nek, „szkeusz”-nak, mégpedig azért, mert ezzel metaforikusan a tempomi edényekkel azonosítja, vagyis Isten céljaira elkülönített, „szent” eszköznek tartja. A szerző fent arról beszél, hogy egyesek, akik az ördög „edényei” voltak, Krisztus munkája nyomán Isten edényeivé váltak.
19. Jézus idejében Szíro-föniciát nevezték így.
20. Mt 15,22.
21. Mt 15,28.
22. Ez a szakasz – kevésbé kiszíneze – ugyan csak szerepel a NIKODÉMUS-EVANGÉLIUM-ban (20.3 [Adamik]).
23. Mt 9,9.
24. Lk 19,5.
25. Mt 11,28.
26. Az Ex 6,5-ben az Úr mondja, hogy „megemlékeztem az én velük [vagyis az Izrael fiaival] kötött szövetségemről”... Vagyis a szerző a fenti helyen a visszájára fordítja a klasszikus zsidó mitológiai *axis mundi*, és azt állítja, hogy a zsidósággal nem Isten, hanem az ördög kötött szövetséget, melyről az ördög, íme, most megemlékezik...
27. „Pan to pléthosz tón iudaion”: gyakorlatilag redundáns szóképzés, azt hangsúlyozza vele a szerző, hogy kivétel nélkül az összes zsidóról van most szó.
28. Mt 26,38; Mk 14,34.
29. Ez a gondolat is szerepel NIKODÉMUS EVANGÉLIUMÁ-ban (20.2 [Adamik]).
30. Jn 12,23; Mt 26,41.
31. PG 61.733–735.
32. Mk 8,31.
33. Mt 28,2–4.
34. Mt 28,5–7.

35. Lásd Mt 28,11–15. A NIKODÉMUS-EVANGÉLIUM 13. fejezete is ezt a történetet színezi ki, hasonló hangsúlyokkal.

36. Ez a frázis Aranyszájú Szent Jánostól származik. Lásd Adv. JUD. HOM 1.2.2. (In: Vattamány Gyula [szerk.]: Aranyszájú Szent János:

BESZÉDEK A ZSIDÓK ELLEN. Wesley János Lelkész-képző Főiskola, 2005. 48.)

37. Utalás Ézs 66,24-re.

38. Ézs 5,20.

39. Gal 3,13.

40. Mt 28,10.

Gellén-Miklós Gábor

ENNYI VOLT

Akarjátok, hogy cincogjak
tovább? Öblös hangon nyávogok.
Felborzolt szőrrel, erélyesen
azért is karmolni fogok.

Sokáig voltam jó fiú.
És még tovább reklámszatyor,
aki a sarokba dobva várta némán,
hátha valaki belekotor.

De vége. Ennyi volt. Türelmem oda.
Most magamtól is kiborulok.
Elárasztok minden lelket és szobát.
Menekülnek előlem emberek, bútorok.

G. István László

NE ÉRJEN TÖBB HOMOK

Hordhatatlan lett, poros kabát,
a gomblyuk széle rojtos, akár egy foszló
ígéret, hogy nekem csak veled. Nap se szívja
így ki színét a homoknak, beáll
a sivatag, úgy hullámszánk a szemek,
akár hajzuvatag fénypásmái közt
a rés, napról napra más a rajz. Vonulnak